

ילדות בראש פינה

צ'וק איילון

חודשים אחדים לפני מותו בתמוז תשנ"ח התחיל דוד איילון ז"ל לכתוב את סיפורי ילדותו. סיפור ילדותו בראש פינה מובא כאן באדיבותה של רעייתו, פרופ' מרים איילון.

מהממת ביופייה. היא עבדה אצלנו זמן קצר. אחריה באה קרובתה זהרה, והיא נשארה אצלנו עד שעזבנו את ראש פינה והייתה מסורה לנו בלב ונפש. שתיהן היו בנות משפחת מכתאר, מהכפר החזק והנודע בסביבה שיח' סולימאן. גם עלי, הפועל שעבד עם אבא, היה בן אותה המשפחה.

איציק משוגנער

שוטה הכפר היה זה איציק משוגנער (שם בדוי), בן למשפחה טובה, נער מבוגר מאתנו בכמה שנים שהיינו מתגרים בו בהתמדה (מה אכזריים הם הילדים!). הוא היה רודף אחרינו, ואבוי לנער שתפס. פעם החלטנו לעשות אתו שלום. הסתדרנו בתהלוכה וצעקנו יחד: איציק נישט משיגנר, איציקנישט משיגנר! אחר כך התפזרנו, וכולנו, והוא בראשנו, היינו שבעי רצון. להוריי אמרתי שאמנם הסכמנו שהוא לא משוגע אך הוא נשאר משוגע.

אמי ולימוד העברית

אמי למדה עברית באטיות אף שהייתה מוכשרת מאוד לשפות. לפי חינוכה, כישרונה, השכלתה וכישוריה היא לא הייתה "בלבוסטה" ועשתה מאמצים גדולים כדי ללמוד לנהל את משק הבית. יכולתה הייתה בראשה ולא בידיה. בהיותי ילד חלוש וזקוק להגנה גזלתי הרבה מזמנה. בעיית הקשר שלי עם החברים ועם התרבות שאני חי בה הטרידה אותה כל הזמן, ובסופו של דבר החליטה ללמוד עברית באופן שיטתי ככל האפשר וקיבלה שיעורים פרטיים מהמורה וילקומיץ. כשהחליטה שהיא מסוגלת להתחיל לקרוא עיתון, קראה בכל יום את "הארץ", אז עיתון בן ארבעה עמודים, מתחילתו ועד סופו. בקריאה זו התמידה חודשיים, וכך הגיעה לידי יכולת קומוניקציה עם דוברי עברית.

שפת הבי"ת

אנשי הגליל, בייחוד אנשי הגליל העליון, דיברו בבי"ת דגושה. בי"ת רפויה לא הייתה בלשונם. הניסיון המלאכותי הזה נמשך עשרות שנים. בראשיתו הייתה הכוונה שדוברי מבטא זה יבטאו גם את האותיות

אנוכי, יליד חיפה, שבילה את שנות ילדותו ומקצת נעורו בראש פינה, בפעם הראשונה יצאתי לאירופה בן שלושים ושמונה כשכבר הייתי מורה בראשית דרכי האקדמית באוניברסיטה העברית בירושלים. ואני אומר: אין כמו ראש פינה!

ילדותי

רק אחת-עשרה שנה חייתי בראש פינה. עזבתי אותה בשנת 1926, ומאז היו ביקוריי בה נדירים מאוד. ואף על פי כן אין מקום הנטוע בלבי ובנשמתי כמוה.

הוריי, ילידי בלרוס הלבנה, התארוסו בעיירת מולדתם והתחתנו בארץ. אני נולדתי בחיפה בשנת 1914. אבי, שהיה מהנדס, בבואו ארצה עבד זמן קצר ביפו. אחר כך עבר לחיפה ועבד במסילת הברזל. בטרם מלאה לי שנה עברה משפחתי לראש פינה, ואבי מונה לפקיד הברון ועסק בעבודות מדידה באדמות הגליל. משפחתי לא הייתה אפוא משפחת איכרים, ועם זה הקשרים שלה עם האיכרים היו חזקים והיה לה מעמד מכובד בזכות היותו של אבי מפקידי הברון ובזכות פשטות הליכותיו, חוש ההומור שלו, ויכולתו להתיידד עם אנשים בקלות. אמי הייתה מקובלת מאוד בגלל השכלתה הרחבה, אופייה החזק ומעורבותה בנעשה בגן ובבית הספר. ביתנו היה בית פתוח שרבים מאנשי המושבה אהבו לבקר בו. העברית של הוריי הייתה חלשה. מלבד עברית הייתה היידיש שפה מדוברת במושבה. אבי דיבר יידיש היטב, ואילו אמי, שלמדה בבתי ספר רוסיים, הכירה שפה זו בקושי. ביניהם הם דיברו רוסית כל ימי חייהם.

בשנות חיי הראשונות ידעתי רק רוסית ושילמתי על כך מחיר כבד כשהתחלתי ללכת לגן בגיל ארבע. כאשר בני גילי הפליאו בי את מכותיהם החלטתי לשכוח ככל המהירות את השפה הרוסית. אמי סיפרה שבשובי מהגן הייתי אומר לה בשמחה: היום שכחתי עוד מילה ברוסית! כמוכן, הצלחתי במלאכת השכחה הזאת הייתה חלקית.

למשפחתי היו קשרים הדוקים בכפר הגובל במושבה, ג'אעוני. אבי העסיק פועלים ערביים במדידות, ואני גדלתי בחיקן של אומנות ערביות. הראשונה הייתה גזאלה, אשר כשמה כן הייתה: אילה יעלת חן

העיתון נעשתה בביתנו למגינת לבה של העוזרת הנאמנה, זהרה, כי היינו מלכלכים לה את כל הדירה. אנו, שלושת העורכים, היינו מחלקים את העיתון כמו ידנו בעברנו מבית לבית במושבה. באחד הימים התקוטטנו בינינו, והופעת העיתון נפסקה.

הקריירה שלי כשחקן תאטרון הרקיעה שחקים ואחר כך שקעה במהירות. בחג החנוכה הוטל עליי לשחק את תפקיד בנו הצעיר של מתתיהו, וכמעט לא הייתי צריך לומר מילה. כיוון שהלבשתו של מתתיהו מאחורי הקלעים נמשכה מעל למצופה, ההופעה על הבימה נמשכה הרבה מעבר למתוכנן, ואנו, השחקנים, נשארנו באפס מעשה ולא ידענו מה לעשות. במצב המביך הזה צץ במוחי הרעיון שחילץ אותנו מן המבוכה: הסתערתי על פסילי האלילים שהיו על הבימה בשאגת ניצחון ועשיתי בהם שמות, וחבריי החרו החזיקו אחריי. קהל ההורים, הקרובים, המורים והידידים שמילאו את האולם קיבלו את הסצנה במחאיאות כפיים סוערות, ושמי כשחקן מבטיח הלך לפניי ברחבי ראש פינה. לא זקפו לחובתי את העובדה שהריסת הפסילים הייתה שייכת לשלב הרבה יותר מאוחר של ההצגה. הצלחתי זו הייתה הסיבה לבחירתי לתפקיד הראשי במחזה שהתכוונו להציגו בבית הספר ועניינו פרשת הקנטוניסטים, ילדים יהודיים שגויסו לצבא הרוסי. אני נועדתי להיות ילד מגויס לחיל הפרשים. לתפקיד אמי נבחרה אסתר בוקשתתר. אביה של אסתר, גבר תקיף בעמיו, סיפק להצגה אוכף מפואר. על החזרות פיקח מנהל בית הספר, אישיות דגולה ומורה מעולה, צבי צמחוני-בוכמן. לאחר חזרות מעטות הסתכסך בוקשתתר עם המנהל ולקח את בתו וגם את האוכף. כך ירד המסך על ההצגה ועל הקריירה התאטרונית שלי.

הזקן פרידמן

בית פרידמן היה אולי הבית המפורסם ביותר בראש פינה. יוסף פרידמן, שנקרא "הזקן פרידמן", גר בקרבת בית הכנסת. הגן רחב הידיים שליד ביתו הנאה השתרע עד למרגלות הר כנען, והיו בו שפע עצי פרי ובהם מנדרינות, שהערבים קראו להן על שמו, "יוסף אפנדי". לבנו מרדכי היה בית האיכרים הגדול ביותר במושבה, והוא שכן מול המדרגות המובילות לבית הפקידות, שבו ישב הנציג הראשי של הברון. למרדכי פרידמן היו אלף דונם קרקע, בעוד ממוצע הקרקע של כל איכר היה כארבע מאות דונם. אחד מבניו, אביעזר, היה בן כיתתי וידיד קרוב שלי. אחיו הצעיר ממנו עמנואל (מנו) נודע לאחר קום המדינה בקשר לפרשת ברעם והחפירות בחצור הגלילית.

עם הזקן פרידמן ועם רעייתו קשרנו קשרי ידידות מיוחדים. אני קשרתי אתו קשר מיוחד על רקע אהבת המסורת היהודית. משפחתנו הייתה משפחה חילונית מובהקת, ובמושבה המקפידה מאוד על מצוות הדבר היה בעיה. חומרת הבעיה צומצמה בשל הכבוד שרחשנו לאנשים אדוקים ובגלל היותו של אבי פקיד הברון. בשלב מוקדם בחיי הציקה לי העובדה שאין אנו שומרים מצוות כמו האחרים ובייחוד שאבא אינו הולך לבית הכנסת אלא בחגים הגדולים. תקופה קצרה הייתי רץ כל בוקר לבית הכנסת לתפילת שחרית ויושב לצדו של הזקן פרידמן בכותל המזרחי. בתחילה לא הבין פרידמן מה רצוני אך כעבור זמן מה פתח סידור, שמו לפניי וביקשני לקרוא. לשמחתי, קראתי בשטף, ומאז השיגח יום יום באהבה אבהית על תפילת השחרית שלי. הרבייתי לבקר בביתו גם בלי הוריי. מאולם האורחים שלו נחרטה ביזכרוני תמונת קיר המתארת את חיי האדם מהעריסה ועד הקבר בצורת מדרגות עולות, פסגה ומדרגות יורדות. לא פעם נזכרתי

זהרה
האומנת הערבייה
עם דוד
ואחותו רבקה

הגרוניות כמו בערבית, אך כוונה זו לא צלחה, ובזמני לא הגינו כלל את האותיות הגרוניות בעברית, אף שעשינו זאת בערבית. הב"ת הדגושה הוסיפה להתקיים בלא התרופפות בכל השנים שחייתי בראש פינה. היא נעלמה בהדרגה לאחר מכן. אנשי הגליל העליון היו מטרה ללעג בגלל היגוים זה. לגליליים יוחסה האמרה: שבעים ושבעה זבובים לבנים מסתובבים סביב החלב הלבן. אמי לא השתחררה לחלוטין מן הב"ת עד סוף ימיה. לעתים קרובות הייתה אומרת טוב במקום טוב.

התגבשות הדרך שלי

בראש פינה הייתה ההתגבשות הראשונית של כיווני התעניינותי ועיסוקיי בעתיד. הכיוון העיקרי שהיה לו המשך היה עיסוקי בתחום מדעי הרוח מתוך התעניינות גוברת והולכת בנושא הערבי-מוסלמי. לולא הצירוף המופלא של המושבה עם הכפר הערבי הצמוד לה, בסופו של דבר לא הייתי חוקר האסלאם.

גם האתלטיקה הקלה תפסה חלק נכבד בחיי והייתה שוות ערך לעיסוקי הלימודיים-מדעיים ולעתים אף האפילה עליהם. בתחום זה לא מיציתי את עצמי ועם זה הגעתי להישגים טובים. בהפתעה מוחלטת גיליתי את יכולתי הספורטיבית, ביתר דיוק את היותי קל רגליים. ביום מן בימים החלטנו, קבוצה של נערים, לרוץ במדרון ברחוב הבלתי מרוצף המקשר בין בית הספר ובין דרך טבריה-צפת. מה שנחרט בזיכרוני היה שהרצים נשארו הרבה מאחוריי. ההפתעה הייתה גדולה משום שהייתי ילד חלש ובלתי מרשים בהתעמלות בבית הספר ובמצבי הגופני.

שאיפות שלא היה להן המשך: להיות משורר, סופר, עורך עיתון, שחקן תאטרון.

כתבתי חיבורים יפים, בייחוד על טיולנו הרבים בסביבת ראש פינה, והרשים במיוחד החיבור שכתבתי על טיול לעמוקה. פעם כתבתי פואמה גדולה, אך התברר לי שהיא דומה דמיון רב מדי ל"בין שיני אריות" של י"ל גורדון. מאז לא ניסיתי את כוחי בכתבת שירים, חוץ מחריזות, ומהן לא נגמלתי עד היום הזה. חיברתי גם סיפור, ונתברר לי שגם הוא היה חיקוי לסיפור ידוע.

אני ושניים מחבריי הקרובים ביותר, יוסף הורביץ וזאב ברוכשטיין, החלטנו לפרסם עיתון לילדים ולקרוא לו "עולם הילדות". זכור לי היטב שאבי החליט לקנות לי במתנה הקטוגרף, מין אמצעי שכפול, וכך יכולנו להוציא עיתון בראש פינה. כל עבודת העריכה והשכפול של

פעמים בנופש משפחתי או בטיולי בית הספר. באחד מביקורינו נאם לפנינו הרב. דבריו והדרת פניו השאירו עלינו רושם עז. הכרתי אז את בניו מתתיהו, סעדיה ואלישע. כעבור כמה שנים נפגשנו בבית הספר הראלי בחיפה והם עודדו אותי בספורט. עד היום נשארו בינינו יחסים לבביים. לימים גרו הבנים יוני, ביבי ועידו בדירה השייכת לנו ברחוב בנימין מטודלה בירושלים.

דוברובין

תולדותיה של משפחה דוברובין מוכרות. דוברובין, איכר או בעל אחוזה אמיד מכת שומרי שבת (הסובוטניקים), החליט להתייחד ולעלות לארץ ישראל. לאחר חיפושים מצא מקום התיישבות מתאים ליד יסוד המעלה, על גדות מי מרום, אזור שהזכיר לו את גדות הוולגה. הוא ובניו החסונים הקימו חווה לתפארת בכלי העבודה שהביאו עמם ובלי כל תמיכה כספית. אלא שדא עקא, הקדחת (בייחוד קדחת שחור השתן) אכלה בהם בכל פה והבנים נפלו שדוד בזה אחר זה. לזמן מה החליט דוברובין לעבור לראש פינה עד יעבור זעם. כאן נרקמה ידידות מופלאה בין משפחותינו. העובדה שאבי מדד את אדמותיהם כנציג פקידות הברון השפיעה על ההתקרבות, והשפיעו גם ארץ המוצא והלשון המשותפת. הבת, יהודית דוברובין, הייתה בת כיתתי. אחיה המבוגר ממנה, אפרים, נפל קרבן למולך הקדחת. דוברובין ורעייתו לא ידעו קרוא וכתוב. לצורך עסקיו היה עליו לחתום את שמו הארוך בעברית, וכדי לזכור את האותיות עשה לו סימנים. לאות האחרונה בשמו, נו"ן סופית, קרא דובינקה (מקל). הדוברובינים שמרו מצוות בקפידה רבה והלכו לבית הכנסת. לאחר תפילת השבת בבית הכנסת הייתה גברת דוברובין מגיעה אלינו הביתה ומשוחחת עם אימא, ואימא השתדלה להשכיל אותה ככל יכולתה.

צבי צמחוני בוכמן (בני בנימין)

איכרי ראש פינה היו בעלי תודעה דתית חזקה. האלמנט הפועלי היהודי היה שולי למדי. בבית הספר היה כבוד רב לדת, אך החינוך בכללותו היה חילוני. הייתי קטן מלדעת מתי בדיוק התחילה אי שביעת רצון אצל איכרי ראש פינה מהחינוך החילוני בבית הספר. אך ברור שמינויו של צבי צמחוני-בוכמן (שהיה צמחוני) למנהל בית הספר חיזק את אי שביעת הרצון הזאת. הוא בא לראש פינה לאחר שארגן את לימודי העברית בבולגריה בהצלחה גדולה, ושמו כמורה ומחנך הלך לפניו. בית הספר שגשג בתקופת הנהלתו הקצרה, אך בהיותו חילוני קיצוני נתגלעו חיכוכים בינו ובין בעלי הדעה במושבה. בד בבד גדל מספר התומכים בהעברת בית הספר לרשת המזרחי ולא היה במושבה כוח ממשי שהיה מסוגל לבלום את התמיכה הזאת. אמי הייתה אחת הלוחמות הנמרצות למען שמירת חילוניותו של בית הספר. אחת מעוזרותיה הייתה בת משפחת הורוויץ, אחותו של יוסף. אני זוכר את שתייהן נואמות בבית הכנסת בעזרת הגברים (!) נגד ההעברה. זו נעשתה זמן קצר אחרי שעזבנו את ראש פינה. תנועת המזרחי ראתה בסיפוח בית הספר לרשת שלה הישג גדול. המנהל הראשון היה הסופר והמחנך הנודע ש' שלום.

חיים ברזילי (משה שניידר)

בימים ההם חוויתי בפעם הראשונה את מותו הפתאומי של אדם קרוב. לראש פינה באה משפחת ברזילי. הילדים שמחה, חיים ואלישבע למדו בבית הספר, ועם חיים קשרתי קשרי ידידות קרובים. פתאום חלה חיים בהרעלת דם ונפטר בבית החולים בצפת. עמדת

בתמונה ושאלתי את עצמי על איזו מדרגה אני נמצא.

תקופת דבקותי בתפילת השחרית לא ארכה זמן רב. במהרה בא מהפך בהשקפותיי. התחלתי ללמוד פיזיקה בבית הספר, וחוקי הברזל שלה (כך הם נראו לי) שבו את לבי ודחקו את האמונה. היו לי ויכוחים קולוניים עם בנו של שופט המושבה, וכל אחד מאתנו נשאר איתן בדעתו. מכל מקום, מה שסיפרתי לו על הקיטור וכיצד הוא מניע מכונות ורכבות הקסים אותו עד כדי כך ששנינו יחד עשינו ניסיון כושל לבנות מנוע מופעל בקיטור.

שכחת הכתיבה

בגן הילדים או בכיתה א' הייתה אצלנו מורה שדגלה במתן חופש עיסוק לזאטוטים. התוצאה הייתה שבמהרה שכחתי קרוא וכתוב, והיה צורך במאמצים עילאיים, שנמשכו חודשים לא מעטים, כדי להחזירני למסלול בעזרת שיעורים פרטיים. את התפקיד הזה קיבלה עליה באהבה ובהתמסרות גדולים ביותר בת משפחת דרקסלי הראש-פינתית. ועל כך אני אסיר תודה לה עד היום הזה.

פחד

אינני מגדולי האמיצים אך גם פחדן לא הייתי. בילדותי היו הוריי משאירים אותי בלילה לבדי ואנוכי הייתי ישן שנת ישרים. בבית היו משאירים תמיד אור. באותם הימים לא נהגו להתקשר מראש ולהודיע על זמן ביקור. לילה אחד התעוררתי לקול דפיקות חזקות בדלת ואימת מוות נפלה עלי. היו אלה אורחים בלתי מוזמנים. הם היו בטוחים שהוריי בבית כי ראו את האור הבוקע ממנו. מאז הייתה כל יציאה של הוריי טראומה גדולה בשבילי. לילה אחד הם בוששו לחזור, ואנוכי עטפתי את עצמי בסדין לבן והופעתי אצל המארחים הנדהמים כאוב מארץ. עברו עוד שנים לא מעטות עד שהשתחררתי מהפחד הזה.

דימויי ראש פינה

כשאדם גדל ביישוב קטן כראש פינה וקורא על מקומות בעולם הרחב, המקומות האלה מצטיירים אצלו על פי הדגם המוכר לו במקום מגוריו. הפרלמנט הבריטי הצטייר בעיניי כמשהו במתכונת של מלון אלטר, מלון הפאר של ראש פינה שביקרו בו שועים ונגידים רבים. עלי להודות כי גם לאחר שראיתי את הפרלמנט הזה פעמים רבות עדיין נשתייר בעיניי משהו מן התדמית המקורית שלו.

אירועים בולטים

נפילתו של טרומפלדור וחבריו - אני זוכר את המקום שהייתי בו בגן הילדים כשהגיעה הידיעה המעציבה ואת ההלם שאחז בנו. הידיעה על נפילת השושלת הקאג'ארית ועליית שושלת הפהלווי הגיעה כשהיינו באולם ההתעמלות. הידיעה על המרד הדרוזי הגיעתני בחצר ביתם של הורוויץ, כשהשחלתי בהתלהבות עלי טבק, גידול חדש אז בראש פינה שהעסיק מאוד את הילדים. האסוציאציה שלי עם מרד הדרוזים הייתה של דקירות באצבעות מהשפודים שאליהם הושחלו העלים לייבוש. הביקור של הרברט סמואל בראש פינה בסיום תקופת כהונתו היה מרשים מאוד. הוא נסע על סוס לבן מקצה הארץ ועד קצה בלא משמר, ומראהו ההדור על גבי הסוס בדרך ראש פינה-מטולה היה מלא הוד.

מיליקובסקי

ביקור הרב נתן מיליקובסקי בראש פינה היה אירוע מרגש. הרב בא לראש פינה מצפת, שבה ניהל את בית הספר. בצפת ביקרתי כמה

בעבודת אדמה, יש להם השכלה רחבה יותר ממה שצריך לאיכר פשוט. לפיכך אינם יכולים עוד להסתפק במועט, לעבוד עבודה פשוטה וגסה, לחיות חיי איכר, והם שואפים בלב לפריס או אוסטרליה" (ראש פינה בת מאה, עמ' 211).

עברית לערבים בג'אעונה

בראש פינה נעשה ניסיון ללמד עברית את ילדי הכפר השכן ג'אעונה. המורה שנבחר לכך היה חיים קלר והמממנים היה קלורסקי ואחר כך הברון.

בריאות

כשנולדתי (בחיפה) שקלתי 1.75 קילוגרם. כיוון שלא היו אז אינקובטורים עטפו אותי בצמר-גפן והקיפוני בקבוקים חמים, וכך ניצלתי. כשעברנו לראש פינה נתקפתי חום גבוה, ובהיעדר דיאגנוזה מדויקת לסיבת חומי הלעיטו אותי בזריקות חניין. רישומן של זריקות אלו ניכר עדיין בחלקים הרכים של גופי. בגלל ריחוקה היחסי מביצת החולה ובגלל גובהה היחסי (כ-500 מטר) לא הייתה ראש פינה נגועה בקדחת. אך בהיעדר אבחנה רפואית מוסמכת ועל כל צרה שלא תבוא הלעיטו בחניין את אלה שחומם עליה.

גם התנאים ההיגייניים בראש פינה לא היו קלים. הצמידות לכפר הערבי ומקומו של הגורן במושבה והרוחות הנושבות מעבר הלול לא הקלו את המצב. מקרים של טרכומה וגרענת היו רגילים, וגם אני נפגעתי. רעה מזאת הייתה מכת התולעים במעיין שרבים, ואנוכי בהם, לקינו בה. תולעים בצואה היו תופעת קבע. היו תולעים קטנות שנחשבו מקרה קל, והיו תולעים גדולות שנחשבו מקרה חמור. בכל תקופת שהיינו בראש פינה סברתי שאני סובל מן הפגע הקל יותר, התולעים הקטנות, אך חודשים מספר לאחר שעברנו לזכרון יעקב הפרשתי לפתע - ובלי כל תחושה או הפרעה מוקדמת - תולעת ענק אחת שבקרה היה הרבה מאוד תולעים קטנות. מאז נגמלתי סופית ממכת התולעים. מכל מקום התולעים היו משתתפות קבועות ורעבתניות במזוני היומי. נוסף על כך סבלתי מכאבי ראש שכמעט שיתקו אותי. לאחר שעברנו לזכרון יעקב נעלמו גם כאבי הראש, ואינני יודע אם היה קשר כלשהו בין התולעים ובין כאבי הראש.

גדלתי אפוא ילד חלוש בעל מראה פנים חולני במקצת. בגלל המצב הזה, אף שלא רק בגללו, פתחה אמי במשטר של היגיינה חמור שהיה מעל ומעבר לממוצע ההיגייני באותם הימים בראש פינה ובמקומות אחרים. גדלתי בחממה ממש, וחסרונה הגדול היה שברגע שיצאתי ממנה - כמה פעמים ביום - הייתי חשוף לכל הפגעים הבריאותיים שבחוץ. בלי ספק, ההקפדה הזאת על בריאותי, ובכללה שתייה קבועה של שמן דגים, היא שהחזיקה אותי בחיים. מצד אחר, מתקבל על הדעת שחבריי הילדים שלא היו מוגנים כמוני פיתחו חסיונות טבעית גדולה משלי.

ספורט

על רקע זה תובן הפתעתי הגדולה כשגיליתי פתאום שאני בעל יכולת ספורטיבית טבעית לא רעה. בשיעורי ההתעמלות של חיים קלר לא הייתי רע אך לא בלטתי במיוחד. גם בבית הספר הראלי לא בלטתי בהתעמלות, אך בלטתי כספורטאי. מכל מקום, ריצה מקרית הייתה האות הראשון ליכולתי הספורטיבית, ועל רקע המראה שלי (קטן קומה), ומצבי הבריאותי - הפתעה עצומה.

פנים אל פנים מול המוות של ידיד נפש, זעזוע שלא השתחררתי ממנו זמן רב.

ספרות מתורגמת

קשה לתאר את הכמות העצומה של תרגומים לעברית מרוב הספרויות החשובות בעולם שעמדו לרשותנו. רבים מן התרגומים בוודאי לא היו מדויקים וגם לא תורגמו מלשון המקור, אך הם היו הנכס שפתח לפנינו אופקים רחבים. היו שם ספרי טולסטוי ודוסטויבסקי, הנריק סנקביץ, ג'רום ק' ג'רום, דה אמיצ'ס, דיקנס, פנימור קופר ועוד רבים.

הקלאות, טבע, טיולים

בבית הספר אהבתי את הזמן שיוחד לחקלאות, בעיקר לגידול ירקות בגינה. עבדנו בעיקר אחרי הצהריים, "עבודת גן". בשטח נוח למדי שהוקצה מאחורי בית הספר למול הנחל וירכתי ההר גידלנו ירקות נהדרים למיניהם. והיינו מוכרים אותם להורינו, במשקל! במיוחד זכור לי כרוב הבוינשון השטוח וכן "הצנון החדש". הכנת הערוגות והשמירה על שלמותן היו חוויה גדולה. כל זה נעשה בהדרכתו האבהית של חיים קלר. וזה היה הקשר הכי ישיר והכי חזק שלי לעבודת האדמה בעוד לחבריי בני האיכרים הייתה זו רק תוספת או חיזוק לקשר שלהם עם האדמה, שאותו מיצו ממש בעבודה על אדמות הוריהם.

גם לימודי הטבע בבית הספר קירבו אותנו אל הטבע. זכור לי לטובה המורה גינדלמן. ההוראה שלו הייתה מלווה ביציאה אל הסביבה הקרובה והרחוקה כדי ללמוד על הצמחים במקום גידולם בטבע. ועל אלה יש להוסיף את הטיולים התכופים לכפרים ולמושבות השכנות. הטיול הארוך ביותר הזכור לי היה הטיול למטולה, שכלל, כמובן, לינת לילה בבית הספר בקצה הנמוך של המושבה בת הרחוב האחד.

אומנויות ואמנויות

בתכנית הלימודים הייתה תפירה חובה על הבנות ועל הבנים. למורה יורה, שגרה בבית וילקמיץ, היינו קוראים "יורה תנורה" ויורדים לא מעט לחייה. למדתי לתפור כפתור ואף לתקן חור בגרב. מה שלא שכחתי עד היום הוא הכאב מדקירות המחט המרובות באצבעותיי בזמן התפירה.

אחד מזיכרונותי הכאובים: בבית הספר ואולי עוד בגן הילדים נתנו לכל אחד מאתנו חרוזים צבעוניים כדי להשחיל מהם מחרוזת. עשיתי ניסיונות נואשים ליצור מחרוזת והתוצאה הסופית הייתה רעה מאוד. לא זכורים לי "הישגים" בכיור ובציור בתקופת לימודיי בראש פינה, אך זכורים לי היטב שיעורי הציור המצוינים בבית הספר הראלי בחיפה, אשר היו לי עינוי מתמשך. הוא הדין לשיעורי הנגרות.

קלורסקי וקלויזנר

בשנת 1922 ביקר יוסף קלויזנר בארץ ישראל. בראש פינה התארח אצל משפחת וילקומיץ הנוודעת וביקר בבית הפקידות אצל קלורסקי. קלורסקי סיפר על קשייהן של המושבות והביע את דעתו שחסרונם של בתי ספר במושבות הוא שהם טובים מדי, כלומר, אינם מתאימים לשיאפתנו העיקרית - לגדל איכרים פשוטים בארץ ישראל. "הרי בית הספר בראש פינה נחשב לאחד הטובים ביותר בארץ! אמנם בית ספר מצויין הוא ואף את בנותיי מסרתי לשם, אבל טובו הוא חסרונו. הילדים היוצאים מתוכו, למרות זה שהם עוסקים בו קצת אפילו

גם הייתה לועגת לצורת הראש שלי בעל שני הקדקדים וקוראת לי בלעג "אבו סלוק".

היינו משחקים בחישוק של חבית שגלגלנו בעזרת מוט שחוט ברזל מעוקל בקצהו (סיח), ולאחר אימונים לא מעטים אפשר היה לעשות בו להטוטים יפים במיוחד. נוסטלגיה מיוחדת מעוררים בי הלילות שבהם היינו מתכנסים ב"בולוור" הזעירי של המושבה ושרים "מה יפים הלילות בכנען" ועוד שירי בראשית.

משפחת פרידמן

למשפחת מרדכי פרידמן, משפחת הגבירים במושבה, היו אסף דוננים לעומת תשעים דונם בממוצע לאיכר. הבן הבכור, יעקב, היגר לאוסטרליה. את עמנואל הכרתי היכרות שטחית. בן כיתתי אביעזר היה טוב לב ואיש רעים להתרועע. בילינו הרבה יחד. צלצול פעמון בית הספר היה נשמע בכל רחבי המושבה. הפעמון היה מצלצל להתחלת הלימודים בבוקר ולהתחלתם אחר הצהריים. התלמידים היו מתחרים ביניהם בהפעלת הפעמון באמצעות חבל הקשור אליו. בוקר אחד היינו אביעזר ואני בני המזל שהצלחנו להגיע ראשונים והפעלנו את הפעמון בהתלהבות יתרה. לפתע ניתק הפעמון וכמעט נפל על ראשינו. שנינו נפלנו. בעת נפילתו פגע ראשו של אביעזר במתקן לניקוי הנעליים. הוא נפגע ואילו אני יצאתי שלם. יום אחד בעיצומה של רדיפה ידיודית של אביעזר אחריי הסתובבתי ושלא במתכוון פגעה רגלי באשכיו. הוא הובהל לבית החולים בצפת ורק כעבור כמה ימים יצא מכלל סכנה. כמה ימים חייתי בחרדה גדולה. ידידותנו החמה נמשכה עד יום מותו.

משפחת זרחיה

שבת זרחיה הגיע לראש פינה מחצבאיה כדי לעבוד בבית החרושת למשי שהברון תכנן להקים בראש פינה. כיוון שניסיון זה לא הצליח חיפשו בראש פינה פרנסה אחרת. המשפחה הקרובה לנו מבני השבט הזה הייתה משפחת יצחק זרחיה. יצחק היה הסנדלר של המושבה ועשה נעלים לתפארת. אשתו, רחל, אישיות בעלת תכונות תרומיות ומארכת נפלאה, והילדים אברהם, משה, חיה ונתן היו בני בית אצלנו ואנו היינו בני בית אצלם. אהבנו את הפשטות והלבביות שלהם ואת נכונותם לעזור. דרכם גם הכרנו את מטעמי האוכל המזרחי. פרוסת הלחם הגדולות המרוחות בשמן זית ושאר תבלינים היו מאכל גן עדן בעיניי ובעיני אחותי. מל, קרוב משפחה של יצחק זרחיה, היה עוזר לאבי במדידות, אך עיקר מלאכתו היה רפדות והוא עשה מזרנים ושמיכות פוך. לימים התעשר והקים את מלון שולמית על שם אשתו.

שפות

לאחר שבמתכוון ניסיתי לשכוח את הרוסית בילדותי עשיתי מאמץ מרוכז כדי שוב לרכוש אותה (היום אני יכול לקרוא טקסט בעזרת מילון). את הכתיבה בעברית שכחתי בהזדמנות הראשונה שניתנה לי, ובמאמץ עליון רעננו את זיכרוני. אמי ידעה צרפתית היטב, ועז היה רצונה להקנות לי שפה זו, אך אני התחמקתי. באוניברסיטה למדתי צרפתית וגרמנית. בבית הספר בראש פינה לא לימדו אנגלית. האות הלטינית לא הייתה מוכרת לנו. רק בשנתי השלוש-עשרה למדתי להכיר את האות הלטינית.

תחביבים

לי ולאחותי רבקה (ריבצ'וקה) היו חיי ילדות מלאים ומאושרים בראש פינה. תקופה קצרה אספנו בולים. בילדותנו היה בולמוס איסוף הבולים בידי ילדים בולמוס עולמי. גידלנו תולעי משי בקופסאות קרטון מרופדות בעלי תות, מזונם של התולעים, ואחר כך עקבנו אחר טוויית הפקעות בריר התולעים, הבקעתן ויציאת הפרפרים, שהטילו ביצים, שמחן נתבקעו תולעים חדשות וחוזר חלילה - חוויה בלתי רגילה שנמשכה זמן רב אצל ילדי ראש פינה והייתה גורם מחנך ממדרגה ראשונה ללימוד הטבע.

שחמט

משחק השחמט גרף גם את הצעירים ואת המבוגרים. אבי היה שחקן טוב. אני זוכר תחרות שחמט בין נבחרת ראש פינה לנבחרת צפת שעוררה התעניינות רבה באזור. כל צד יצגוהו ארבעה שחקנים, ובנציגי ראש פינה היו אבי ואח של בן כיתתי שאול רוטנברג. אבי ניצח את שני השחקנים הצפתיים החזקים והפסיד אצל שני החלשים. אני לא גיליתי כישרון רב. גדול היה רוגזי על הפסדיי המרובים לבן כיתתי זאב ברונשטיין.

כדורגל

כדורגל היה משחק פופולרי מיום שעמדתי על דעתי. לא היו תנאי מגרש אלמנטריים והיינו מציבים שני "שערים" - ארבע אבנים. המשחק היה שרירותי. הכרנו כמה מכללי המשחק אך לא הקפדנו עליהם, והוויכוחים על מידת חוקיותם של מהלכי המשחק היו קולניים ממושכים. ה"מגרש" הקבוע היה בירכתי המושבה ואילו ה"מגרש" המסודר היה במה שנקרא אחר כך מחנה פילון של המשטרה הבריטית שמטרתו הייתה למנוע את העלייה הבלתי לגלית. כל מיני כדורים בלתי סטנדרטיים היו מקובלים מאוד. כאשר קנו לי הוריי כדורגל סטנדרטי הפכתי לאישיות מכובדת. שיחקנו יחפים, ודבר זה הגדיל את מספר הפציעות ברגלינו. פעם הוטל עליי לבעוט בעיטת עונשין, ובמקום לפגוע בכדור פגעה רגלי באדמה הקשה ואחת מציפורניי נעקרה. תקופה ארוכה הייתי מנותק מכדורגל ומעוד הנאות.

משחקים

כיוון שהסתובבנו חלק ניכר מן היום יחפים הייתה התופעה של קוצים ברגלינו רגילה למדי. אני הגעתי למומחיות מכובדת בהוצאת קוצים מהרגליים במחט. אחותי הייתה סומכת רק עליי בכל הנוגע להוצאת קוצים מרגליה. הנאה גדולה נהנתה אחותי כשהייתי מכניס אותה ל"ארגז מרכבה" בלי גלגלים ומושך את המרכבה הזאת בחבל לאורך הרחוב היורד מבית הכנסת לבית הפקידות. העוזרת זהרה אהבה להשתעשע אתה ולא אתי כי אני הייתי ממושמע פחות לטעמה. היא